

A SENATUS CONSULTUM CLAUDIANUM

Problémák és érdekességek a primér forrásokban, és ezek modern interpretációiban

ERDŐDY János
egyetemi docens (PPKE)

1. Bevezető megjegyzések

A büntetésből való rabszolgává válás egyik, gyakran és széles körben hivatkozott esetköre az a Claudius császár idejére datálható senatusi határozat, amely a más rabszolgájával viszonyt folytató szabad nőt szabadsága elvesztésével sújtja, amennyiben a rabszolga urának tiltakozása ellenére sem hagy fel tevékenységével.¹ A szabályozás teljességgel érthető, ha azonban egy kicsit mélyebbre ásunk a kérdés kapcsán, hamar rádöbbenünk, hogy a részletek szintjén már nem ennyire egyértelmű a kép. Az első véleménykülönbség a SC datálása körül tapasztalható: egyesek Kr.u. 52-re, míg mások Kr.u. 54-re teszik a SC keletkezésének idejét.² Az eltérő vélemények között aligha

¹ Vö. William SMITH (edited by): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston, 1870², s. v. ‘senatusconsultum’; SZABÓ Béla: *Civis Romanus*. A római társadalom jogi kategóriái. *Rubicon* 1997/3–4. Hozzáférés: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/civis_romanus_a_romai_tarsadalom_jogi_kategoriai/

² Kr.u. 52-re datálja Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Darmstadt, Wiss. Buchges., 1899. 854.; William Warwick BUCKLAND: *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*. Cambridge, Cambridge University Press, 1908. 401., 412.; H. R. HOETNIK: *Autour du « Sénatus-Consulte Claudien »*. In: *Droits de l’antiquité et sociologie juridique. Mélanges Lévy-Bruhl*. Paris, Sirey, 1959. 153.; P. R. C. WEAVER: *Gaius i. 84 and the S.C. Claudianum*. *The Classical Review*, XIV. (1964) 138.; John CROOK: *Gaius, Institutes*, I. 84–86. *The Classical Review*, XVII. (1967) 7.; Elisabeth HERRMANN-OTTO: *Ex ancilla natus. Untersuchungen zu den “hausgeborenen” Sklaven und Sklavinnen im Westen des Römischen Kaiserreiches*. Stuttgart, Steiner, 1994. 29.; Elisabeth HERRMANN-OTTO: *Sklaverei und Freilassung in der griechisch-römischen Welt*. Darmstadt, Wiss. Buchges., 2017². 226. Kr.u. 54-et állapít meg egyebek között Max KASER: *Das römische Privatrecht*. Bd. 1. Handbuch der Altertumswissenschaft. München, C. H. Beck, 1971². 289.; Hans WIELING: *Die Begründung des Sklavenstatus nach ius gentium und ius civile*. [Corpus

van lehetőség végérvényesen igazságot tenni, és kérdésként merülhet fel egyáltalán ennek szükségessége is. Ami bizonyosan látszik, hogy a Kr.u. I. század derekára tehető a SC keletkezése, méghozzá Claudius császár uralkodásának idejére – ez utóbbit főleg a Suetonius által írottak fényében szükséges rögzíteni.

2. A SC Claudianum rendszertani és tartalmi megközelítése a másodlagos irodalomban

A SC Claudianummal összefüggően az első, talán érdekes, de semmiképp sem mélyen-szántó jelentőségű kérdés annak rendszertani besorolásával függ össze. Nevezetesen az a kérdés vetődhet fel, hogy a büntetésből való rabszolgává válásnak vajon civil-jogi avagy praetori jogi esetével állunk-e szemben? A kérdéssel foglalkozó munkák közül egyesek (Földi–Hamza) praetori jog szerintiként értékelik, amíg más szerzők (Buckland Albanese, Hoetnik, Rainer, Herrmann-Otto, Wieling) viszont egyöntetűen a *ius civile*hez tartozónak mondják. Érdekes lehet ebben a tekintetben Max Kaser megközelítése, amely a fentiek alapján adódó nézetkülönbség feloldásaként is szolgálhat, mégpedig azért, mert Kaser besorolása kronologikus; ő a principátus korabeli esetek között említi ezt a *senatus consultum*ot.

A tartalmi megközelítés vonatkozásában a szabad nő és az idegen rabszolga közötti viszony megközelítésének vizsgálata lehet érdekes. A kurrens magyar nyelvű szakmunkákat áttekintve találhatjuk meg azt a megközelítést, amely szerint rabszolgává vált

„a SC Claudianum (Kr.u. 54) alapján az a szabad nő, aki más tulajdonjogát sértve idegen rabszolgával folytatott nemi viszont, s azt a rabszolga urának tiltakozása ellenére sem hagyta abba”.³

Másutt, a büntetésből való rabszolgává válás egy önálló eseteként említve ezt a senatusi határozatot, ezt olvashatjuk:

„[a]z a szabad nő, aki idegen rabszolgával élt »élettársi« viszonyban, és ezt a rabszolga urának tiltakozása ellenére sem adta fel, büntetésből annak rabszolgájává vált, és vagyona is a rabszolga tulajdonosára szállt. Ezt a szabályt Jusztiniánusz szüntette meg.”⁴

---

der römischen Rechtsquellen zur antiken Sklaverei. Forschungen zur antiken Sklaverei, Beiheft 1.] Stuttgart, Steiner, 1999. 20. Albanese, Robinson nem foglalkoznak a datálási kérdésekkel; vö. Bernardo ALBANESE: Apunti sul Senatoconsulto Claudiano. In: Matteo MARRONE (szerk.): *Scritti giuridici vol. I.* Palermo–Torino, Palumbo Giappichelli, 1991. 29–39.; Olivia ROBINSON: Slaves and the Criminal Law. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, XCVIII. (1981) 242., 245.

³ FÖLDI–HAMZA (2013¹⁸) i. m. 214.

⁴ MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, Leges Kiadó, 2004³. 125.

Megint másutt szintén a büntetésből való rabszolgává válás önálló esetei között említve ez áll:

„[a] SC Claudianum (Kr.u. 54) szerint az a szabad nő, aki más rabszolgájával adja össze magát, és az életközösséget a rabszolga gazdájának háromszori felszólítása ellenére sem szünteti meg, az utóbbi rabszolgájává lesz, és erre háramlik vagyona is.”⁵

Az idegen nyelvű szakmunkák köréből érdemes lehet kiemelni William P. Scott⁶ nem tudományos igényű, sokszor igen hibás, vagy legalábbis kétes szövegezésű fordítását, amelyben egyes helyeken „intercourse” (Gai. 1, 91), illetve „sexual intercourse” (Gai. 1, 84) szerepel, másutt (Paul. 2, 21a, 1; Ulp. 11, 11) a „forms a union” kifejezéssel utal a nő és a rabszolga kapcsolatára. Poste fordításában⁷ egyöntetűen az „intercourse” kifejezés szerepel (Gai. 1, 84 és 91). Buckland ugyanakkor az előbbiekhöz képest jóval általánosabb jelentésű „live with a slave” fordulatot használja.⁸ Berger ezt kicsit konkretizálva „living in a conjugal union with a slave” formában jellemzi a kérdéses viszonyt.⁹ A német nyelvű szakirodalomban megemlítendő Kaser tudósítása, amely szerint „[n]ach dem SC Claudianum wird die Bürgerin versklavt, die mit einem Sklaven wider Willen seines Herrn trotz dessen (dreimaliger?) Warnung geschlechtlich verkehrt.”¹⁰ Ugyanő másutt az ilyen viszonyból fogant gyermek jogi helyzetét tárgyalva a „Geschlechtsverkehr”¹¹ kifejezést használja. A Kaser–Knütel-féle tankönyv a forrásokban előforduló *contubernium* szót a Lebensgemeinschaft kifejezés segítségével értelmezi.¹² Elisabeth Herrmann-Otto a „verkehren” igével utal a viszony tartalmára.¹³ Az olasz nyelvű irodalomban mind Talamanca, mind Guarino konkretizálja ennek a rabszolgává válási esetnek a hátterét. Talamanca nézete szerint ez a *senatus consultum* „[...] faceva diventare la donna schiava del proprietario del *servus* con cui la donna stessa aveva una relazione sessuale [...]”¹⁴ Guarino egy fokkal árnyaltabban fogalmaz, amikor azt mondja: „[u]no dei casi di riduzione in schiavitù del *civis Romanus* è quello della cittadina romana che avesse avuto un figlio da uno schiavo contro l’esplicito

⁵ BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2014². 113.

⁶ Vö. William P. SCOTT: *The Institutes of Gaius*. Cincinnati, 1932.

⁷ Vö. Edward POSTE: *The Institutes of Gaius*. Oxford, 1904.

⁸ Vö. BUCKLAND i. m. 412.

⁹ Ld. Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010. s. v. „Senatusconsultum Claudianum”.

¹⁰ KASER (1971) i. m. 292. Megjegyzi, hogy a háromszori felszólítás Paul. 2, 21a, 17 szöveghelyén alapul, amelynek eredetisége azonban legalábbis kétségsbe vonható. Forrásként egyébiránt Gai. 1, 191, Tac. Ann. 12, 53 szerepel még Pauluson kívül.

¹¹ Ld. KASER (1971) i. m. 289.

¹² Vö. Max KASER – Rolf KNÜTEL: *Römisches Privatrecht*. Kurzlehrbücher für das Juristische Studium. München, C. H. Beck, 2014. 20. Aufl. 101.

¹³ Ld. HERRMANN-OTTO i. m. (2017) 226.

¹⁴ Vö. Mario TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano*. Milano, Giuffrè, 1990. 90.

divieto di padrone costui [...]”¹⁵ Mindehhez képest a francia irodalomban Gaudemet tartózkodóbb megközelítést vázol: „[...] la disposition du sénatus consulte Claudien (52 après J. C.) en vertu duquel la femme libre qui vit avec l’esclave d’un tiers, malgré la défense de ce tiers, devient l’esclave de ce dernier”¹⁶

Ebből a rövid, és távolról sem teljes áttekintésből kirajzolódik egy olyan kép, ami jól mutatja, hogy a klasszikus szabály modern kori hivatkozásai körében használt kifejezések, bizonyos mértékű értelmezést is magukban foglalnak. Ennek nyomán a vonatkozó források bemutatását követően érdemes lehet áttekinteni, hogy ezek a primér források miként is utalnak a SC szabályai által érintett viszonyra.

3. A vonatkozó források: Tacitus és Suetonius, a jogi források

A primér források két csoportra oszthatók. Egyfelől ismereteseek az *auctor*-források, ezek között Tacitus és Suetonius beszámolóit, másfelől pedig a jogi források, amelyek ebben a tárgykörben főként Gaius institúcióiból és Paulus Sententiáiból származnak. Emellett Ulpianusnál, valamint a Codex Theodosianusban, továbbá a Codex Justinianusban és az Institúciókban¹⁷ találunk még vonatkozó szövegeket; utóbbiak főként a posztklasszikus változások nyomán követésében segítenek.¹⁸

3.1. Tacitus és Suetonius

A történetíró, életrajzíró és szónok Tacitus *Annales* című munkájában rövid áttekintést ad a *SC Claudianum* kérdéséről.

Tac. Ann. 12, 53

Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur; statuturque ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur.

A Tacitus által ezen a helyen adott tudósítás a jogi források némelyikétől lényegileg eltérő információkat tartalmaz. A szöveg szerint a császár azt a javaslatot terjesztette az atyák elé, hogy büntetéssel sújtsák azokat a nőket, akik rabszolgákkal lépnek kapcsolatba. Ennek nyomán pedig a senatorok akként határoztak, hogy az a nő, aki a rabszolga urának tudta nélkül folytatja ezt a viszonyt, váljon rabszolgává. Ha viszont a rabszolga ura beleegyezett a viszonyba, akkor *pro libertis* számítson, azaz tekintsék úgy, mintha *liberta*, azaz felszabadított lenne. A tudósítás érdekessége ezen a ponton az, hogy a jogi források alapján a rabszolga urának beleegyezése nem fogja érinteni a nő státusát. Ugyanakkor Gaius institúciói alapján tudni lehet, hogy az emberek szabadok vagy rab-

¹⁵ Vö. Antonio GUARINO: *Diritto privato romano*. Napoli, Editore Jovene, 1992. 681.

¹⁶ Vö. Jean GAUDEMET: *Le droit privé romain*. Paris, Librairie Armand Colin, 1974. 42.

¹⁷ Ld. különösen C. 6, 59, 9 és C. 7, 16, 3, valamint C. 7, 24, 1. Ehhez még ld. HERRMANN-OTTO (1994) i. m. 31–32.

¹⁸ WIELING i. m. 22.

szolgák lehetnek; előbbieik körében pedig szabadon születettek, avagy felszabadítottak. Ebből arra következtethetünk, hogy ugyan jogi szempontból az *ingenua* és *libertina* egyaránt *homines liberi*, mégis ismerünk olyan szabályozást, amely a *libertina* és az *ingenua* között különbséget tesz (vö. pl. *lex Pappia Poppaea*).

Suetoniusnál a SC Claudianumról szóló tudósítás Vespasianus császárral kapcsolatban került említésre:

Suet. Vesp. 11

„*Libido atque luxuria coercente nullo invaluerant; auctor senatui fuit decernendi, ut quae se alieno servo iunxisset, ancilla haberetur [...].*”

Suetonius ebben a szövegben a SC meghozatalának indokával foglalkozik. Arról ír ugyanis, hogy a szabados kicsapongás meglehetősen elterjedtté vált Rómában, amelynek következtében Vespasianus megszavaztatta, hogy bármely nő, aki más rabszolgájával létesít kapcsolatot, maga is rabszolgává váljon. A szöveggel kapcsolatos első megjegyzés az kell, hogy legyen, hogy egyedül Suetonius tulajdonítja a SC Claudianumot Vespasianus császárnak (Kr.u. 69 – Kr.u. 79), ugyanakkor a többi irodalmi és jogi forrás egyaránt Claudius császár (Kr.u. 41 – Kr.u. 54) uralkodásához köti. Emellett – mint azt már jeleztük – azért is említést érdemel ez a szöveg, mivel konkrét utalást találhatunk benne a szabályozás vélhető indokára. Abból, hogy Suetonius *libidót* és *luxuriát* említ, arra lehet következtetni, hogy úgy értékeli, hogy a *senatus consultum* célja tágabban a római erkölcs hanyatlásának megállítására, konkrétan a nemi erkölcs védelme mellett. A másodlagos irodalomban ugyanakkor hangsúllyal jelenik meg az a nézet, amely szerint ennek a szabályozásnak a körében az elsődleges cél a rabszolga urának érdekvédelme volt, ezen keresztül pedig az állam érdekeinek védelme.¹⁹ Ez utóbbi nézet bizonyosan alappal állítható, főként, ha más forráshelyekkel is egybevetjük.²⁰

A források terminológiáját, a szabad nő és a rabszolga közötti viszony jellegét illetően kiemelendő, hogy Tacitus a *coniungerentur* igével, Suetonius pedig a *se iunxisset* fordulattal írja le a kapcsolatot. Ebből az következik, hogy csak az irodalmi források nagyban-egészben megengedik a szekundér irodalom által használt, korábban bemutatott megközelítéseket. Ebből eredően eme két forrás alapján nehéz konkrétan következtetést levonni a szabad nő és a rabszolga közötti viszont jellegére nézve.

3.2. Paulus és kommentárja

Az alábbiakban tárgyalásra kerülő Paulus-szöveg a *denuntiatio*ra, illetve a rabszolga és a nő jogi helyzetére figyelemmel számos variációt tartalmaz.

Paul. 2, 21a, 1–5

[1] *Si mulier ingenua civisque Romana vel Latina alieno se servo coniunxerit, si quidem invito et denuntiante domino in eodem contubernio perseveraverit,*

¹⁹ Cf. WIELING i. m. 20.; HERRMANN-OTTO (2017) i. m. 226.

²⁰ Így különösen Gai. D. 22, 1, 28, 1 (2 rer. cott.). Részletesebben ld. alább Gai. 1, 91 kapcsán, irodalommal.

efficitur ancilla. [2] Si servo pupilli ingenua mulier se coniungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. [3] Mulier et si [deferre non possit], tamen ei quae se servo iunxerit denuntiando acquirit ancillam. [4] Procurator et filius familias et servus iussu patris aut domini denuntiando faciunt ancillam. [5] Si peculiari servo filii familias libera se mulier coniunxerit, nulla disquisitione paternae voluntatis iure sollemni decurso adquiret ancillam.

A SC Claudianum mint a *ius civile* körébe tartozó szabályozás, csak római és latin nőkre vonatkozott. A szöveg először az alapvető szabályt tartalmazza, majd a 2–5. §§ a nő, illetve a rabszolga jogi helyzetét tárgyalja. Amennyiben a rabszolga ura *pupillus*, úgy gyám általi figyelmeztetés szükséges, azonban ha gyámság alatt álló nő rabszolgájával áll fenn a viszony, akkor a gyámolt nő is felszólíthat a viszony abbahagyására, valamint az azt a felszólítás ellenére is folytató nő a gyámolt nő rabszolgája lesz. A *pater familias* felhatalmazása alapján a *filius familias*, vagy akár rabszolga is felszólíthatja a nőt a viszony abbahagyására.²¹ Ha a viszonnal érintett rabszolga a *pater familias* által önálló kezelésre adott *peculium* része, akkor a *filius* az apa akaratára tekintet nélkül felszólíthatja a nőt a viszonnal való felhagyásra, annak ellenére, hogy a *peculium* tárgyai *ex iure Quiritium* a *pater familiast* illetik. A Paulus-szövegben a 3. § hiányos: „*Mulier et si [...], tamen ei quae se servo iunxerit denuntiando acquirit ancillam*” formában áll rendelkezésre a szöveg. A lakúna helyére javasolt kiegészítés: *tutorem habeat*, vagy *sub tutela sit*.²²

Paul. 2, 21a, 6–10

[6] Liberta sciente patrono alieni servi secuta contubernium eius qui denuntiavit efficitur ancilla. [7] Liberta si ignorante patrono servo se alieno coniunxerit, ancilla patroni efficitur ea condicione, ne aliquando ab eo ad civitatem Romanam perducatur. [8] Filii familias servo, quem ex castrensi peculio habet, si se ingenua mulier coniunxerit, eius denuntiatione efficitur ancilla. [9] Filia familias si invito vel ignorante patre servo alieno se iunxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet, quia facto filiorum peior condicio parentum fieri non potest. [10] Filia familias si iubente patre invito domino servi alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur, quia parentes deteriores filiorum condicionem facere possunt.

Ha egy *libertina* folytat viszonyt más rabszolgájával, akkor ő a tiltakozás nyomán csak abban az esetben válhat rabszolgává, ha a tiltott viszonyról a *patronus* is tudomással bírt. Ennek hiányában azonban nem válhat a *libertina* más rabszolgájává, mivel ekként a *patronus* a rabszolgává válás folyományaként elveszítené a *ius patronatus*t a *libertina* felett. Ha tehát a felszabadító tudta nélkül került sor a viszonyra, akkor sokkal

²¹ ROBINSON i. m. 242.

²² WIELING i. m. 81.

inkább ismét az ő rabszolganője lesz a *libertina*.²³ Ha pedig ismételt felszabadítaná, akkor a nő csak latinjogot nyerhetne.²⁴

Ha a katonáskodó *filius peculiumát* (*peculium castrense*) képező rabszolgával folytat viszonyt egy nő, akkor a katona rabszolgája lesz. A *filia familias* az apja beleegyezése nélkül, vagy akarata ellenére nem lehet a SC Claudianum értelmében rabszolganő, mert ennek eredményeként az apának a *filia* feletti hatalma esne korlátozás alá; ha azonban beleegyezett a viszonyba, úgy a *filia* rabszolga lesz.

Paul. 2, 21a, 11–14

[11] *Liberta servi patroni contubernium secuta etiam post denuntiationem in eo statu manebit, quia domum patroni videtur deserere noluisse.* [12] *Errore quae se putavit ancillam atque ideo alieni servi contubernium secuta est, si postea liberam se sciens in contubernio eodem perseveraverit, efficitur ancilla.* [13] *Si patrona servo liberti sui se coniunxerit, etiam denuntiatione conventam ancillam fieri non placuit.* [14] *Mulier ingenua, quae se sciens servo municipum iunxerit, etiam citra denuntiationem ancilla efficitur: non item si nesciat. Nescisse autem videtur, quae comperta condicione contubernio se abstinuit, aut libertum putavit.*

Ha egy *libertina* a saját *patronus*ának rabszolgájával folytat viszonyt, akkor még a *patronus* általi tiltakozás nyomán sem válik rabszolgává, minthogy nem veszélyezteti a *patronus*nak a rabszolgához fűződő viszonyát, hiszen a *libertina* is a *patronus* háztartásában marad. Ha egy magát rabszolgának vélő szabad nő ebben a házban folytat viszonyt más rabszolgájával, akkor ezzel a viszonytal fel kell, hogy hagyjon, mihelyt rájön, hogy ő maga szabad. A saját *libertinus* rabszolgájával folytatott viszony nem szükségszerűen kell, hogy a szabadság elvesztéséhez vezessen: a *libertinus patronájának reverentiával* tartozik, ekként a *patrona* megintése értelmetlen lenne.²⁵ A *municipum* tulajdonában álló rabszolgával folytatott viszony nyomán a szabad nő tiltakozás hiányában is rabszolga lesz.

Paul. 2, 21a, 15–18

[15] *Libera mulier contubernium eius secuta, qui plures dominos habuit, eius fit ancilla, qui prior denuntiavit, nisi forte ab omnibus factum sit.* [16] *Si mater servo filii se iunxerit, non tollit senatus consultum claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reverentiam exemplo eius, quae se servo liberti sui coniunxerit.* [17] *Tribus denuntiationibus conventa etsi ex senatus consulto facta videatur ancilla, domino tamen adiudicata citra auctoritatem interpositi per praesidem decreti non videtur: ipse enim debet*

²³ Vö. ROBINSON i. m. 245.

²⁴ Ehhez ld. KASER (1971) i. m. 282.

²⁵ A *reverentia* kérdéséhez ld. KASER (1971) i. m. 299., amelyet a kiváló romanista az *obsequium* és a *honor* mellett a *libertinus* erkölcsön alapuló, közvetlen jogi következményekkel is bíró kötelezettségként említ.

auferre qui dare potest libertatem. [18] Filia familias mortuo patre si in servi contubernio perseveraverit, pro tenore senatus consulti Claudiani conventa efficitur ancilla.

A közös tulajdonban álló rabszolga esetében az első társtulajdonos általi tiltakozás váltja ki a nő rabszolgává válását, és minden esetben a tiltakozó társtulajdonos rabszolgája lesz. Ha mindannyian tiltakoznak, akkor a nő is közös tulajdonba kerül.

Ha egy nő a saját fiának rabszolgájával folytat viszonyt, akkor a nő nem veszíti el a szabadságát, annak köszönhetően, hogy a fiú az anyja irányába *reverentiával* tartozik.

Posztklasszikus változásként szerepel a paulusi tudósítás végén a háromszori tiltakozás előírása, valamint az a tény, hogy a szabadság elvesztése nem *eo ipso* következik be.

3.3. A további jogi források

A *senatus consultum* szövege csak másodközlésben maradt fenn: a jogi források körében egyfelől a már bemutatott Paulus-szöveg, másfelől pedig Gaius és Iustinianus intézményei, valamint Ulpianus Epitome-ja foglalja közre többé-kevésbé részletesen ezzel a határozattal.²⁶ Ez utóbbi szövegek jelentősége abban áll, hogy ezek áttekintése révén még inkább részletes képet kaphatunk a SC Claudianum tartalmáról, különös tekintettel azokra a (ha úgy tetszik intézményi) kapcsolódási pontokra, amelyek összefüggésében említésre került a *senatus consultum*.²⁷

Gai. 1, 160

Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censuali venire iubentur: quod ius [...], qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus invititis et denuntiantibus cum servis eorum coierint.

Ami a gaiusi szövegeket illeti, nem ezek előfordulásának sorrendjében haladva, első helyen említhető az a szöveg, amely elvi megállapítást tesz a *capitis deminutio* intézményéről. A *capitis deminutio maxima* meghatározása körében azt mondja Gaius, hogy

²⁶ Ezek mellett a források mellett, amelyek a klasszikus szabályok kifejtését tartalmazzák, utalni kell arra is, hogy a tartalmi változások körében citálандók főként, de nem kizárólagosan az alábbi textusok is: C. 6, 59, 9; C. 7, 16, 3, valamint C. 7, 24, 1. Ezek elemzésétől a jelen tanulmány keretei között eltekintünk.

²⁷ A SC Claudianum témaköre számtalan érdekes kérdést vet fel, amelyek mindegyikének vizsgálata önálló kutatás irányokat nyitnak meg. Ilyen lehet például a *sedes materiae*-ként is szolgáló paulusi Sentienciák szövegkritikai megközelítése; ehhez részletesen ld. Detlef LIEBS: Die pseudopaulinischen Sentenzen I–II. Versuch einer neuen Palingenesie. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* CXII–CXIII. 167., 161–162. Hasonlóan érdekes lehet a Gaius Intézményében, illetőleg Tacitus Annales című munkájában fellelhető vonatkozó passzusok elemzése, és ezek ellentmondásainak feloldása. Mindezen megfontolások figyelembevétele mellett szükséges hangsúlyozni, hogy a jelen megközelítés célja a SC Claudianum tartalmának kazuisztikus elemzése, az oktatás során felmerült kérdések megválaszolása céljából.

ez akkor következik be, ha valaki a szabadságát és a polgárságát egyszerre veszíti el. Utána számos példát is hoz erre, amelyek a szöveg alapvetően hiányos volta ellenére is jól követhetők: azok, akik kivonják magukat a *census* alól; akiket a *census* előírásai értelmében eladnak; akik *contra legem* Rómában laktak; továbbá azok a nők, akik a SC Claudianum rendelkezése értelmében ama rabszolgatartók rabszolganői lesznek, akiknek a rabszolgáival az ő akarata és figyelmeztetésük ellenére folytattak (nemi) viszonyt.

Gai. 1, 91

Item si qua mulier civis Romana praegnas ex senatus consulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno servo invito et denuntiante domino eius coierit, conplures distinguunt et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, civem Romanum ex ea nasci, si vero volgo conceptus sit, servum nasci eius, cuius mater facta esset ancilla.

Egy másik, az institúciók szövegének egészében egyébként korábban megtalálható fragmentumban az előbbi esetkör továbbvitelével találkozhatunk. Ezek szerint, ha egy várandós római polgárnő a SC Claudianum szerint rabszolganővé vált azért, mert idegen rabszolgával a rabszolga tulajdonosának akarata és figyelmeztetése ellenére kapcsolatot tartott fenn, akkor a születendő gyermek státusa tekintetében két megoldási lehetőség kínálkozik. Amennyiben a gyermek törvényes házasságban fogant, római polgárként születik, ha azonban házasságon kívül fogant, akkor annak a rabszolgájaként születik a gyermek, akinek az ő anyja rabszolgája lett. Vagyis ebben az esetben nagyon hasonló, intézményorientált és intézményközpontú gondolkodásból eredő megoldással éltek a jogászok, hasonlóan a híres Digesta-beli Gaius-esethez, amely a rabszolganő gyermekének gyümölcsként történő minősítését tárgyalja.²⁸ Abból az esetből is leszűrhető volt, hogy a tulajdonos és a haszonélvező vitájában a tulajdon, illetőleg a haszonélvezet egyaránt intézményként jelentek meg, és Gaius ezek jogosultjainak érdekállásaira tekintettel válaszolta meg a neki feltett kérdést. Az is jól látszik ugyanakkor ez utóbbi esetből, hogy a jogász csak jogi szempontból, és jogi eszközök alkalmazásával minősíti az előtte fekvő esetet, jó példáját adva ezzel a modern perjogokban is ismert, ott a bírónak szóló „*ne eat ultra petita partium*” intelmének.²⁹

Gai. 1, 84

(84) Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat civis Romana, quae alieno servo volente domino eius coiit, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare; nam quod inter eam et dominum istius servi convenerit, ex

²⁸ Vö. Gai. D. 22, 1, 28, 1 (2 rer. cott).

²⁹ Ehhez ld. még Max KASER: Partus ancillae. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, LXXV. (1958) 157–158.; Max KASER: *Ius gentium*. Forschungen zum römischen Recht 40. Köln–Wien–Weimar, Böhlau, 1993. 79–80.; legújában ERDŐDY JÁNOS: *In rerum natura esse videtur. Egy klasszikus római jogi toposz margójára*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 114–117., irodalommal.

senatus consulto ratum esse iubetur. sed postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat.

Az intézcúciókban tematikusan a legkorábban előforduló szövegben Gaius a SC Claudianum tartalma kapcsán egy, a megszokott és széles körben ismert esethez képest egy újfajta helyzetet mutat be. Amikor egy római polgárnő egy rabszolga tulajdonosának beleegyezésével idegen rabszolgával nemi kapcsolatot tart fenn. Ekkor a nő, ha a rabszolga urával kiegyezik (*pactio*), szabad marad, ám ebből a kapcsolatból rabszolga gyermek fog születni. Ezt követően említi Hadrianus könnyítı szabályozását, aki méltatlannak és a jog szellemével ellentételesnek gondolta ezt a szabályozást, ekként visszaállította a *ius gentium* szabályát, miszerint, ha maga a nő szabad marad, akkor szülıjön szabadot.³⁰

Inst. 3, 12, 1

Erat et ex senatus consulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatus consultum amittebat et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis concessimus.

Iustinianus császár tankönyve a SC Claudianum kapcsán az idegen rabszolgával viszonyt folytató szabad nő kapcsán nem csak a szabadság elvesztését hangsúlyozza, hanem azt az egyébként evidenciaként is kezelhető megállapítást is megfogalmazza, hogy a nő viszonylatában ez értelemszerően vagyonának elvesztésével is járt. Utóbb még hozzát teszi, hogy ezt a rendelkezést, mint a maga korához méltatlant, hatályon kívül helyezte.

Ulp. 11, 11

Maxima capitis diminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur, veluti cum incensus aliquis venierit, aut quod mulier alieno servo se iunxerit denuntiante domino et ancilla facta fuerit ex senatus consulto Claudiano.

Ulpianus a SC Claudianum esetét Gaiushoz hasonlóan a *capitis deminutio maxima* fogalmának alátámasztására használja. A többi forráshoz hasonlóan említi a nő rabszolgává válását, aki idegen rabszolgával él együtt (*se iunxerit*), valamint kiemeli azt a tényállási elemet is, hogy a rabszolgává válásra az úr tiltakozása következtében (*denuntiante domino*) kerülhet sor.

³⁰ Ehhez a szöveghez ld. még az irodalomban Jospech PLESCIA: The Development of the Doctrine of Boni Mores in Roman Law. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XXXIV. (1987) 297., 302.; Jacques-Henri MICHEL: Du neuf sur Gaius? *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XXXVIII. (1991) 190., 214.; Jean GAUDEMONT: Esclavage et Dépendance dans l'Antiquité. Bilan et Perspectives. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, CXIX. (1982) 138.

4. Kísérlet egy más szempont szerinti csoportosításra

Az eddigi elemzésekből kitűnik, hogy mind az irodalmi, mind a jogi források lényegileg azonos módon mutatják be a SC Claudianum szabályait. Eltéréseket leginkább a részletek vonatkozásában lehet tapasztalni az ismertetők körében. Meglátásunk szerint az összes forrás közül Paulus szövege emelkedik ki, amely részletekbe menően tárja elénk a SC Claudianum keretében elképzelhető esetköröket. Paulus szövegének érdekessége, hogy leginkább logikai szempontból járja be az előfordulható eseteket, nehéz azonban az egyes fragmentumok mögötti konkrét problémákat megtalálni, illetve ez nem minden esetben tűnik lehetségesnek. A Paulus-szövegről szóló ismertetők többnyire a szöveg sorrendjében, esetleg ezen belül hosszabb-rövidebb terjedelmű csoportokba sorolva mutatják be azt, amely megközelítés az eredményekből adódóan adekvátnak mondható – ezt a fentebb írottak is alátámasztják. A magunk részéről ehelyett megpróbálkozunk egy ettől eltérő áttekintéssel is: a lineáris ismertetés mellett, de mindenképpen annak eredményeit felhasználva rendezzük újra az alábbi táblázatban a rendelkezésre álló szövegeket. A táblázatba felvett szempontok alapján is látható, hogy a rendezésnek számos szempontja adódhatna; számunkra a leginkább kézenfekvő a lehetséges esetekben az, hogy a viszonyban érintett nő oldaláról vizsgáljuk a kérdést, és igyekezzünk csoportokat képezni. Érdekes lehet ennek a táblának más-más szempontok szerinti újra rendezése is.

Milyen státusú a nő?	Kié a rabszolga?	Ki hajtja végre a denuntiációt?	Mi ennek az eredménye?	Forrás
római / latin	másé	rabszolga ura	felszólítás után rabszolga lesz	Paul. 2, 21a, 1
szabad nő	<i>pupillusé</i>	gyám	<i>idem</i>	Paul. 2, 21a, 2
szabad nő	?	<i>procurator, filius familias</i> , rabszolga – de! apa vagy úr parancsára (<i>iussum</i>)	<i>idem</i>	Paul. 2, 21a, 4
szabad nő	<i>filius peculiumába</i> tartozik	apa akaratát nem kell vizsgálni (így feltehetően a <i>filius</i>)	<i>idem</i>	Paul. 2, 21a, 5
szabad nő	<i>filius peculiumába</i> tartozik (<i>castrense</i>)	<i>filius</i>	<i>filiusé</i>	Paul. 2, 21a, 8
szabad nő (tudatosan)	<i>municipium</i> rabszolgája	nincs	rabszolga lesz	Paul. 2, 21a, 14
szabad nő (nem tudott róla)	<i>municipium</i> rabszolgája	?	nem lesz rabszolga	Paul. 2, 21a, 14
szabad nő	közös tulajdonban áll	aki elsőként tiltakozik	rabszolga lesz	Paul. 2, 21a, 15
<i>libertina</i> (<i>patronus</i> tudtával)	másé	bárki (<i>patronus?</i> rabszolga ura?)	annak a rabszolgája lesz, aki tiltakozik	Paul. 2, 21a, 6
<i>libertina</i> (<i>patronus</i> tudta nélkül)	másé	<i>patronus?</i>	<i>patronusé</i> (de kaphat polgárjogot)	Paul. 2, 21a, 7
<i>libertina</i>	<i>patronusának</i> rabszolgája	<i>patronus?</i>	megtartja <i>statusát</i>	Paul. 2, 21a, 11

Milyen státusú a nő?	Kié a rabszolga?	Ki hajtja végre a <i>denuntiatio</i> t?	Mi ennek az eredménye?	Forrás
<i>filia familias</i> apja akarata ellenére / tudta nélkül	másé (akarata ellenére)	tiltakozás (rabszolga ura?)	megtartja <i>status</i> át	Paul. 2, 21a, 9
<i>filia familias</i> apja parancsára	másé (akarata ellenére)	tiltakozás (rabszolga ura?)	rabszolga lesz	Paul. 2, 21a, 10
<i>filia familias</i> apa halála után	?	?	ha fenntartja a viszonyt, rabszolga lesz	Paul. 2, 21a, 18
<i>statu liber ancilla</i>	másé	rabszolga ura	rabszolga lesz, ha megtudja, hogy szabad és fenntartja a viszonyt	Paul. 2, 21a, 12
<i>patrona</i>	<i>libertinus</i> ának rabszolgájával	<i>libertinus</i>	nem lesz rabszolga	Paul. 2, 21a, 13
anya	fia rabszolgájával	fiú	nem lesz rabszolga	Paul. 2, 21a, 16

A fenti táblázat alapján megállapítható, hogy a Paulus a vonatkozó *titulus* elején megállapít egy általános szabályt, majd részleteiben egymástól jól elkülönülő esetköröket vizsgál: a szabad nő, a *libertina*, a *filia familias* rabszolgává válását; utóbbi két esetkörében elválasztva egymástól a *patronus*, illetőleg az apa tudtával és tudtán kívül folytatott viszonyok eseteit. A szöveg végén olyan egyedi eseteket is vizsgál, mint a *statu liber ancilla*, a *patrona*, valamint az anya által folytatott viszonyok jogi megítélése.

5. Összefoglalás, végkövetkeztetések

A jelen tanulmányban áttekintettük a SC Claudianum szabályait a primér források alapján. Megvizsgáltuk a nő és az idegen rabszolga közötti viszony jellegét, elsősorban a források által használt igékből kiindulva. Ennek eredményeként érthetővé válik, miért lehettek fel a szekundér irodalomban ennyire változatos megközelítések és értelmezések a viszony természetét illetően. A használt igék jelentéskörei az együttéléstől, különösen pedig a házassági együttéléstől egészen a kizárólag testi kapcsolat megjelöléséig terjednek. Meglátásunk szerint nehezen lehetne egyértelműen állást foglalni abban a tekintetben, hogy mi volt a szabály konkrét szövege. A rendelkezésre álló tudósítások változatos jellege talán megengedi azt a következtetést, hogy ebben a vonatkozásban az egyes konkrét esetek kapcsán a jogászok értelmezését alapvetően nem kizárólag a szigorú tényállási elemek határozták meg, hanem szerep jutott más, társadalmi szempontból jelentős értékviszontások érvényre juttatásának is.

A SC Claudianum tartalmát vizsgálva megállapítható, hogy a szabad nő rabszolgává válásának különböző esetkörei jelennek meg a szövegekben, közös mindegyik esetben a *denuntiatio* követelménye, ennek száma azonban kérdéses; a *communis opinio* szerint a háromszori *denuntiatio* inkább posztklasszikus követelmény lehetett. A szövegek alapján egyrészt a nő, másrészt a születendő gyermekének státusa – figyelemmel a nő és a rabszolga ura közötti *pactio* lehetőségére – egyaránt kérdéses lehet. Ebben a vo-

natkozásban különösen érdekes, hogy az egyes megoldásokat a császárok mely esetekben ítélték méltánytalannak, illetve nyúltak vissza inkább a *ius gentium* szabályához.

Meggondolandó, hogy a rabszolga ura által végrehajtandó, vagy adott esetben más által is eszközölhető *denuntiatio* egyfelől kétségkívül utat nyit a rabszolga feletti hatalom integritásának megőrzéséhez, ugyanakkor a *denuntiatio*hoz kapcsolódó követelmények meglátásunk szerint jól alátámasztják, hogy a rabszolga feletti hatalom nem korlátlan, a *ius* rendjén automatikusan védett hatalom volt, hanem a *vigilantibus scriptum* gondolata mentén a *ius* révén jogosított polgár aktív közreműködése is szükséges volt.

